

Rys historyczny pierwszych prac mierniczych i opracowań kartograficznych mających wpływ na rozwój terytorialny Łodzi w latach 1812-1917, cz. I

FENOMENALNY SKOK W XIX WIEK

Dotychczasowe ustalenia pozwalają na stwierdzenie, iż do roku 1812 nie wykonano żadnego opracowania kartograficznego czy też planu sytuacyjnego dotyczącego terytorium Łodzi.

CEZARY WŁ. REMBOWSKI

W iadomo jedynie, że w drugiej połowie XVIII wieku powstawały opracowania, głównie topograficzne, uwzględniające położenie tej niewielkiej wówczas osady. Do tych pierwszych opracowań małoskalowych, na których zaznaczano położenie Łodzi, należą m.in.:

- *Mapa szczególna Województwa Łęczyckiego z 1793 roku w skali około 1:440 000, wykonana dla Króla Stanisława Augusta, przez geografa Karola de Perthees pułkownika wojsk koronnych, opierając się na danych geograficznych i obserwacji astronomicznych.* Zaznaczono na niej położenie Łodzi jako miasteczka leżącego na Włościach Duchownych Biskupstwa Kujawskiego w granicach Powiatu Brzezińskiego. Z przeprowadzonej w 1793 r. lustracji dowiadujemy się, że Łódź liczyła: 190 mieszkańców, 44 dymy, 11 domów mieszkalnych, 18 pustych placów, 44 stodoły, młyn, 2 szynki i drewniany areoszt. Wśród ludności było m.in.: 8 kołodziejów, 2 grabarzy, szewc, krawiec, ślusarz i stolarz.

- *Mapa pruska autorstwa Gilly'ego z 1793 roku, na której widać Łódź i okolice.* Oddzielnie zaznaczono miasteczko Łódź, folwark Stara Wieś i wójtostwo.

Z takim stanem zasobności Łódź – małe miasteczko rolnicze położone peryferyjnie w stosunku do większych ośrodków osadniczych – wkroczyła w wiek XIX, kiedy to rozpoczął się niespotykany w dziejach, fenomenalnie szybki wzrost liczby ludności. W ciągu jednego stulecia powiększyła się ona prawie 600-krotnie

Plan sytuacyjny uregulowanych ogrodów sukieniczych w Mieście Łodzi z 1823 roku, opracowany przez geometrę Filipa de Viebiga (Archiwum Państwowe w Łodzi, sygn. 517a)

(w Berlinie tylko 12-krotnie, a Budapeszcie 16-krotnie). Można domniemywać, że jednym z powodów tego zjawiska było zajęcie Łodzi i okolic przez Prusaków i przeprowadzenie przez nich w latach 1796-97 sekularyzacji dóbr kościelnych i zakonnych, skutkiem czego miasto stało się własnością rządową. Nie bez znaczenia był też fakt, że od 1820 roku Łódź zaczęła korzystać z przywilejów miasta fabrycznego.

Pracach mierniczych i opracowaniach kartograficznych dla miasta zaczęto myśleć na przełomie XVIII i XIX wieku za sprawą krótko trwającej administracji pruskiej po III roz-

biorze Polski (1793-1806), decyzji władz Księstwa Warszawskiego z lat 1807-15 oraz wydania przez carskiego namiestnika Królestwa Polskiego słynnego dekretu z 18 września 1820 r. o powołaniu Łodzi do rangi miasta fabrycznego. Pierwszy znany nam obraz kartograficzny miasta pojawił się dopiero w latach 1812-13 dzięki pracom pomiarowym zleconym przez rząd Księstwa Warszawskiego. Obliczono też wtedy, że z początkiem XIX stulecia Łódź zajmowała obszar 1478 mórg, czyli około 828 hektarów. W wyniku prac mierniczo-kartograficznych powstało opracowanie zatytułowane *Brulion. Plan Klucza Łódzkiego*, w skali 1:5000, na planszy o wymiarach 212 x 62 cm, które obecnie

znajduje się w zbiorach Archiwum Państwowego w Łodzi (AP Łódź). Zespołem wykonującym pomiary kierował geometra Franciszek Johnney.

Zachował się też z 1814 r. *Rys Przestrzeni nowym Wymiarem na Gruncie wziętej przy Rewizji Reskryptem Przeświętnej Dyrekcji Dóbr i Lasów Narodowych... (Klucz Łódzki)*, autor K. Berwisiewicz, w skali 1:5000, na planszy 70 x 50 cm (AP Łódź). Jednak dla władz lokalnych mających na uwadze rozwój miasta pomiary te okazały się mało dokładne. Toteż w roku 1819 rozpoczęto i wykonano bardziej precyzyjne pomiary pod kierownictwem geometry Jana Plebanowskiego. A w roku 1821 ukazuje się spełniający wymogi kartometryczności drukowany *Plan wojewódzkiego Miasta Łodzi* w skali 1:10 000 na planszy o wymiarach 115 x 145 cm (AP Łódź).

Za sprawą ówczesnego burmistrza Łodzi Szymona Szczawińskiego już w 1815 r. planowano, że Łódź stanie się osadą fabryczną, a w początkach 1821 roku dokonano regulacji terenów miejskich. Celem było m.in. pozyskanie nowych terenów dla zapoczątkowania budownictwa przyszłych „rękodzielniczych fabryk”, o co wcześniej z prośbą zwrócił się do władz nadrzędnych burmistrz Szczawiński. W pierwszej kolejności na potrzeby tego przedsięwzięcia przeznaczono zasobne w wodę niezabudowane tereny położone na południu miasta. Wzięto wtedy pod uwagę wstępne wyniki badań Stanisława Staszica. Ten wybitny uczony, publicysta, polityk oraz twórca teorii rozwoju przemysłu i górnictwa na terenie Królestwa, piastował tękę ministra stanu Królestwa Polskiego. W opisie lustracyjnym terenu miasta Stanisław Staszic umieścił bardzo obrazową charakterystykę Łodzi i okolic:

(...) Łódź – małe drewniane miasteczko rządowe, od dwóch lat na fabryki rozmaite przeznaczone. Położenie miejsca tego jest szczególniejsze z wielu względów, znajduje się z całą swoją rozległą okolicą pod obszernym i wzniosłym wzgórzem, z którego niezliczone trzyszcą źródła. Tych zbieg wód łatwo tak kierowany być może, iż prawie przy każdego fabrykanta mieszkaniu przebiegać mogą dla jego użytku strumienie. Jest to z natury przysposobione miejsce nie tylko do fabryk sukienniczych, ale szczególnie do wszelkiego gatunku rękodzielni bawełnianych i lnianych (...).

Tak narodziła się i powstała pierwsza nowa dzielnica, zwana Osadą Sukienniczą. W wyniku przeprowadzonej parce-

lacji wygospodarowano w niej 202 nowe place pod inwestycje budowlane. Po ich żywiołowym zabudowaniu stało się oczywiste, że tereny te są zbyt szczerpie i należy myśleć o dalszych. Jeszcze w 1821 roku przyłączono do Łodzi: folwark Starą Wieś oraz Wójtostwo Łódzkie wchodzące w skład klucza Gałkówek, Ekonomii Rządowej Łaznów. Włączenie tych terenów o powierzchni 188 ha powiększyło obszar miasta do 1016 ha.

W tym czasie mocno wzrosło zaludnienie, nastąpił szczególnie potężny napływ przyszłych łodzian pochodzenia starozakonnego. Zjawisko to przyspieszyło konieczność uregulowania zasięgu

dzielnicy staromiejskiej, bo tylko tam przewidywano możliwość osiedlenia się ortodoksyjnego żydowskiego mieszczaństwa. Żydzi mogli zamieszkać poza Starym Miastem tylko w sytuacji, kiedy zbudowałiby dom murowany lub fabrykę, nosiliby się po europejsku i znali język polski. Dla zrealizowania tych wymogów ukonstytuował się specjalny zespół urzędowy, do którego weszli:

- adiunkt dozorca miast obwodu łęczyckiego Zawadzki (na jego cześć później nazwano nową ulicę, dziś Próchnika),
- budowniczy obwodu łęczyckiego Dierring,
- geometra i architekt F. de Viebig,
- burmistrz Łodzi Czarkowski.

REKLAMA

21 – 23 października 2008

expoSilesia

Międzynarodowe Targi Metod i Narzędzi do Wirtualizacji Procesów

WIRTOTECHNOLOGIA

Wirtualna Technologia – Realny Biznes

**Pierwsza w Polsce specjalistyczna
wystawa systemów inżynierskich**

organizator
 KOLPORTER

patronat honorowy
 Waldemar Pawlak
 Wiceprezes Rady Ministrów
 i Minister Gospodarki prof. dr hab. Michał Kleiber
Prezes Polskiej Akademii Nauk

współpraca merytoryczna

główny patron medialny

partnerzy medialni

kontakt
 Robert Torcka
 – Menedżer Projektu
 tel. 032 78 87 512
 fax 032 78 87 525
 tel. kom. 510 031 697
wirtotechnologia@kolporter.com.pl

www.wirtotechnologia.pl

adres do korespondencji
 Expo Silesia – Kolporter EXPO
 ul. Braci Mieroszewskich 124
 41-219 Sosnowiec
www.exposilesia.pl

Regulacją został objęty obszar z istniejącymi ulicami: Piotrkowską (dziś Nowomiejską), Brzezińską, Kościelną, Wolborską, Starym Rynkiem, DREWnowską, Podrzeczną, jak również ulice już dziś nieistniejące: Zakręt, Cygańska (obecnie część wschodniej strony Zgierskiej), Przechód, Górki, Stodolniana (dziś część Zachodniej przed DREWnowską, patrząc od północy). Ilustracją tych regulacji są:

- powstały w 1823 r. *Plan sytuacyjny uregulowanych osad sukienniczych w mieście Łodzi*, autorzy F. de Viebig, H. Muldanowicz, w skali 1:5000, na planszy 77 x 34 cm (AP Łódź, R. Biedermann S.A.);

- datowany na rok 1823 *Plan sytuacyjny gruntu Adamatorno*, autor F. de Viebig, w skali 1:5000, na planszy 20 x 32 cm (AP Łódź);

wsi Wólka (dziś północny fragment ulicy Wólczańskiej), Wójtostwo Zakrzewskie, a także część lasu rządowego od leśnictwa Łaznów.

Na obszarze tym urządzono duże nowe osiedle – Osadę Prządniczą. Po przeprowadzeniu prac parcelacyjnych uzyskano 462 nowe place z przeznaczeniem pod budownictwo mieszkaniowe i przemysłowe, a resztę rozległych terenów podzielono na 7 części, na których miały w przyszłości powstawać wielkie fabryki. Inkorporacje z 1825 roku dały miastu przyrost powierzchni o 1007 ha (do 2205 ha łącznie). Na ten też rok datowane jest opracowanie kartograficzne *Mappa klucza Łódź składającego się z wsi Wólka, Widzew, Zarzew* (...), autorzy Jan Leśniewski, W. Minkiewicz, w skali 1:5000, na planszy 156,6 x 93 cm (AGAD Warszawa), oraz *Plan sytuacyjny zajętych grun-*

Opracowania datowane na rok 1828 to: *Mappa Osady Rękodzielniczej Łódka* (...), autor Jan Leśniewski, w skali 1:200, na planszy 187 x 157 cm (AP Łódź), oraz *Mappa Realności Rządowych zajętych pod Osadę Rękodzielniczą Łódka, Wsi Wólka, Posady Strzelca Obrębu Łódź* (...), autorzy Jan Leśniewski, E. Berezowski, w skali 1:5000, na planszy 97 x 61 cm (AP Łódź).

Ponadto w 1830 r. powstał *Plan sytuacyjny roli Xiężej na wynagrodzenie za zajęte onemuż grunta do urzędzenia Nowego Miasta Łodzi wydzieloney*, autor F. de Viebig, w skali 1:5000, na planszy 23 x 33 cm (AP Łódź).

○ następnym włączeniach terenów sąsiednich do obszaru miasta z lat 1839 i 1840 dowiadujemy się z wydanego w 1853 r. dzieła Oskara Flatta „Opis miasta Łodzi”. Lawinowy napływ cudzoziemskich rzemieślników, późniejszych łódzkich fabrykantów, zdecydował o tym, że obszar miejski Łodzi zaczął się tworzyć wzdłuż traktu piotrkowskiego na długości około 5 wiorst. Cywilny gubernator mazowiecki hrabia Franciszek Potocki, zwiedzając gubernię, przekonał się o potrzebie dalszej regulacji miasta i wystosował wniosek do namiestnika Królestwa o kolejne działania inkorporacyjne. Wniosek był poparty wcześniejszym raportem i stanowiskiem prezesa komisji województwa mazowieckiego, radcy stanu Rajmunda Rembielińskiego, piastującego od 1820 roku godność marszałka Sejmu Królestwa Polskiego (co pomogło mu stworzyć warunki do promowania rozwoju przemysłu na terenach łódzkich i okolic).

W przypadku wniosku gubernatora chodziło o tereny leśne należące do leśnictwa Łaznów. Mocą decyzji namiestnika rzecz cała została wykonana i zakończona w pierwszej połowie 1840 r. W ramach prac o charakterze parcelacyjnym na place budowlane przekazano 300 parceli. Pozostały teren został przeznaczony pod powstanie licznych obiektów urbanistycznych użyteczności publicznej, które tworzą krajobraz również dzisiejszej Łodzi. I tak:

- Pod Nowy Rynek (dziś pl. Wolności) zarezerwowano teren ponad 10 mórg (ok. 6 ha).

- Na potrzeby Rynku Kościelnego przewidziano ponad 15 mórg (ok. 8 ha).

- Cmentarz zajął w pierwotnej wersji ponad 12 mórg (ok. 7 ha).

Mappa Realności Rządowych zajętych na Osadę Sukienniczą Łódka w skali 1:5000 z 1828 roku, opracowana przez geometrę Jana Leśniewskiego (Archiwum Państwowe w Łodzi, sygn. 96)

- datowany na rok 1823 *Plan Sytuacyjny uregulowanych /ogrodów sukienniczych/ w Mieście Łodzi*, autor F. de Viebig, w skali 1:5000, na planszy 68 x 53 cm (AP Łódź).

Rok 1825 to dalsze inkorporacje terenów przyległych. Inicjatorem tych przyłączeń był car Aleksander I. Monarcha po osobistej wizytacji miasta i okolic oraz po zaznajomieniu się z raportami o rozwoju Łodzi wyraził „najjaśniejsze życzenie”, aby znacznie powiększyć istniejącą osadę sukienniczą. Przyłączono ziemie należące dotąd do

tów na Urządzenie Osady rękodzielniczej Łódka zwanej (...), autor Jan Leśniewski, w skali 1:5000, na planszy 41 x 31 cm (AP Łódź).

Ponadto w roku 1827 Jan Leśniewski, geometra przysięgły Królestwa Polskiego, na podstawie pomiarów sporządził *Plan sytuacyjny Osady Rękodzielniczej ŁÓDKA pod miastem Rządowym Łódź w Obwodzie Łęczyckim założonej*” w skali 1:10 000, na planszy 49,5 x 43 cm (AP Łódź). Plan ów dotyczył terenów z projektem parcelacyjnym, gdzie stanąć miały budowle do wyrobów lnianych i bawełnianych.

● Dla strzelnicy Towarzystwa Kurkowego urządzono teren blisko 8 mórg (ok. 4 ha).

● Do nowo zakładanego Ogrodu Spacerowego, urządzonego w stylu angielskim, przypisano 36 mórg i 126 prętów (prawie 20 hektarów i 3900 arów). Ogród nazywany był wtedy „Kwelą” (od niemieckiego *die Quelle* – źródło), gdyż na jego terenie były liczne źródła. Ilustrują to opracowania autorstwa Brochockiego, inżyniera powiatu łęczyckiego; datowany około roku 1841 *Plan Sytuacyjny Części Starego Miasta Łodzi*, w skali 1:5000, na planszy 38 x 35 cm (AP Łódź) oraz sporządzony w 1843 r. *Plan sytuacyjny Ogrodu Spacerowego w Mieście Łodzi z projektem dwóch ulic prospektowych tudzież założenia ośmiu kłębów i wysadzenia nadbrzeżnych uliczek drzewkami owocowymi (...)*. Obecnie jest to teren Parku Źródlika I, gdzie rośnie między innymi najstarsze drzewo w Łodzi – dąb szypułkowy, którego wiek jest szacowany na 328 lat. Na górze w pobliżu skrzyżowania ulic Przędzalnianej i Fabrycznej przetrwało do dzisiaj tylko jedno źródło. Park Źródlika I jest równolatkiem Łodzi jako miasta przemysłowego, a także obiektem równie charakterystycznym dla miasta jak ul. Piotrkowska i najstarsze obiekty sakralne.

Pozostałe tereny zostały przewidziane na przypałacowe ogrody fabrykantów, a część została do dyspozycji miasta. W konsekwencji obszary, o których była mowa, stały się kolejnym osiedlem, zwanym Nową Dzielnicą. Dzięki temu powierzchnia grodu leżącego w objęciu trzech rzek: Łódki, Jasienia i Olechówki z dorzecza Odry, zwiększyła się o 534 ha i osiągnęła wielkość 2739 ha.

Po tych ostatnich pracach regulacyjnych miasto składało się z sześciu dzielnic: Stare Miasto, Osada Sukiennicza (zwana później Nowym Miastem), Osada Tkacka, Osada Przędzalnica, Osada Słazaki (potocznie Szlezyn), Nowa Dzielnica. Łódź graniczyła od południa z dobrami Chojny i Rokicie, od zachodu z dobrami prywatnymi Brus, od północy z dobrami prywatnymi Radogoszcz i Łagiewniki, od wschodu z dobrami prywatnymi Stoki oraz terenami rządowymi Zarzew i Widzew. Oskar Flatt w swym „Opisie Miasta Łodzi” ocenił, że regulacja granic miasta z lat 1839-40, to „najważniejszy może akt w historii Łodzi ze względu na ważność jego skutków”.

Z tym opisanym powyżej obszarem miasta Łodzi łączą się takie opracowania kartograficzne, jak:

● datowany na rok 1851 *Plan Ręczny Placów nowo wydzielonych z gruntów zajętych tytułem zmiany Miasta Łodzi*, w skali 1:4200, na planszy 81 x 37 cm (AP Łódź);

● powstały przed rokiem 1856 *Sytuacyjny plan miasta Łodzi*, w skali 1:5250, na planszy 61,4 x 47 cm (AGAD Warszawa);

● powstały około 1857 roku *Plan odręczny miasta Łodzi*, autor Bojankowski, na planszy 45,1 x 32 cm (AGAD Warszawa);

● datowany na rok około 1859 *Plan sytuacyjny części Starego Miasta Łodzi obejmujący ulice: Frańciszczańską, Wolborską, Jerolimską, św. Jakuba, Aleksandryjską i Północną*, w skali 1:2500, na planszy 51 x 40 cm (AP Łódź);

● datowany na rok 1860 *Plan nowych siedzib wyznaczonych z gruntów stanowiących własność wieczysto-dzierżawnych Ludwika Geyer w mieście Łodzi*, autorzy X. Mittelstadt, J. Bojankowski, w skali 1:1250, na planszy 52 x 67 cm (AP Łódź).

Wspuściźnie związanych z Łodzią małoskalowych dokonań kartograficznych z lat 1840-59 dysponujemy mapą Chrzanowskiego *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materiałów* opracowaną przez zespół znajdujących się na emigracji kartografów dawnego Kwaterni-strzostwa Wojska Polskiego pod kierownictwem gen. W. Chrzanowskiego (wydaną nakładem: W. Chrzanowski, A. Czartoryskiego i Wł. Zamoyskiego). Całość opracowania obejmuje 45 sekcji i 8 dodatków o wymiarze podstawowym 65,8 x 50,5 cm, w skali 1:300 000. Łódź z okolicą

znajdujemy na arkuszu 20 bis (podstawowy zbiór znajduje się w Bibliotece Polskiej w Paryżu, a z różnymi brakami – w kilku polskich bibliotekach naukowych; niekompletny egzemplarz między innymi w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego).

Dokończenie za miesiąc

CEZARY WŁ. REMBOWSKI

inspektor Wydziału Geodezji, Katastru i Inwentaryzacji Urzędu Miasta Łodzi,

radny Łodzi 1990-98, laureat Nagrody Państwowej za wydanie albumowe i cyfrowe *Atlasu miasta Łodzi*

Literatura

- Łódź – Dzieje miasta, tom I, praca zbiorowa, PWN, 1980;
- Centralny Katalog Zbiorów Kartograficznych w Polsce, T. Paćko, W. Trzebiński, PAN zeszyt 5 – mapy topograficzne ziem polskich 1576-1870;
- Łódź – Studium monograficzne, A. Ginsbert, Wydawnictwo Łódzkie, 1963;
- Opis miasta Łodzi, Oskar Flatt, Warszawa 1853, (reprint 1980 WAiF);
- Mapa Historii Nazewnictwa Zespołów Osiedlowych Łodzi od 1820 roku, wykonano w Instytucie Inżynierii Komunalnej Politechniki Łódzkiej, 1976;
- Księga Pamiątkowa 10-lecia Samorządu Miasta Łodzi 1919-1929, praca zbiorowa, Wydawnictwo Magistratu m. Łodzi, 1930;
- Łódź i region Polski Środkowej, M. Koter, St. Liszewski, A. Suliborski, tN 2000;
- Park Źródlika I, z serii przewodników po parkach i ogrodach Łodzi pod red. Romualda Olaczka, Łódź 2006;
- Katalog – Plany miast w polskich archiwach państwowych, M. Stelmach, M. Lewandowska pod kier. A. Tomczak, Warszawa 1996.

REKLAMA

SOUTH
OFICJALNY DYSTRYBUTOR
I AUTORYZOWANY SERWIS

Seria NTS-320

Seria NTS-660

Seria NTS-350

- Gwarancja 24 miesiące;
- Serwis gwarancyjny i pogwarancyjny;
- Pełna dokumentacja w języku polskim;
- Współpraca z Winkalk i C-geo;
- Bezpłatne szkolenie;
- Leasing, Raty.

GEOMATIX Sp. z o.o.

40-084 Katowice, ul. Opolska 1
tel.: +48 32 7815138 e-mail: info@geomatix.com.pl
internet: www.southsurvey.pl www.geomatix.com.pl